

52e jaargang nummer 3

september 2019

Res Gestae Divi Augusti

AMPAS

tijdschrift voor classici

Van de gastredactie

SUZANNE ADEMA EN JAAP-JAN FLINTERMAN

1 Inleiding

In de zomer van het jaar 14 n.Chr. overleed in Nola, in Campanië, Imperator Caesar Augustus, 35 dagen voor zijn 76ste verjaardag (Suetonius, *Augustus* 100.1). Het was de negentiende van de maand die sinds 8 v.Chr. zijn naam droeg, precies zesenvijftig jaar na de aanvaarding van zijn eerste consulaat. Dat het verscheiden van de *princeps* het einde van een tijdperk betekende is een understatement. Zijn politieke loopbaan was begonnen in de maanden na de moord op Julius Caesar, in maart 44 v.Chr. Sinds de slag bij Actium in 31 v.Chr. was de postume adoptiefzoon van de vermoorde dictator alleenheerser van de Romeinse wereld geweest, bijna 44 jaar. Alleen wie op de drempel van de ouderdom stond bewaarde bewuste herinneringen aan de tijd waarin de *res publica* het zonder zijn leiderschap had moeten stellen; alleen bejaarden konden zich zijn politieke debuut heugen.¹

Augustus had er het nodige aan gedaan om te voorkomen dat de herinnering aan zijn loopbaan afhankelijk zou zijn van de beperkte vermogens van het menselijk geheugen. Tijdens de eerste senaatszitting na zijn dood werden, behalve zijn testament, drie boekrollen geopend en voorgelezen:

De tweede was een verslag van zijn politieke werkzaamheden, waarvan hij wenste dat het in bronzen tafels gegraveerd zou worden en opgesteld voor het Mausoleum.²

Het Mausoleum was reeds in 28 v.Chr. voltooid (Suetonius, *Augustus* 100.4), maar aan de *index rerum a se gestarum* had Augustus kort voor zijn levens-einde de laatste hand gelegd: in zijn zesenzeventigste levensjaar (*Res Gestae* 35.2), toen hij voor de 37ste maal bekleed was met de bevoegdheden van een volkstribuun (*Res Gestae* 4.4), dat wil zeggen na 26 juni 14 n.Chr., minder dan twee maanden voor zijn dood.³

De bronzen tafels of zuilen voor het Mausoleum zijn waarschijnlijk al in de Oudheid ten prooi gevallen aan recycling. Dat we Augustus' *Res Gestae* toch

1 Vergelijk Tacitus, *Annales* 1.3.

2 Suetonius, *Augustus* 101.4: *altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur*. Vertaling: Den Hengst (1996). Volgens de aanhef van de *Res Gestae* zelf waren de bronzen tafels overigens twee bronzen zuilen (*incisarum in duabus abeneis pilis*), maar vergelijk Scheid (2007: viii-ix).

3 Zie Cooley (2009: 42-43).

kennen, hebben we in de eerste plaats te danken aan het feit dat op de tempel voor de godin Roma en de god Augustus in Ancyra, de hoofdstad van de Romeinse provincie Galatia, de tekst van het Latijnse origineel en een Griekse vertaling als inscriptie werden aangebracht. Deze inscriptie, het beroemde *Monumentum Ancyranum*, volgens Theodor Mommsen (1887: 385) ‘die Königin aller [...] im Römerreich lateinisch geschriebenen Inschriften’, vormt tot op vandaag de dag de voornaamste grondslag voor kritische edities. Maar behalve in de hoofdstad Ancyra (het huidige Ankara) zijn resten van inscripties met de tekst van de *Res Gestae* in nog twee steden in de provincie Galatia gevonden: een kopie van het Latijnse origineel in Antiochië in Pisidië en van de Griekse vertaling in Apollonia. Ook deze inscripties dragen bij tot de tekstconstitutie. De huidige standaardeditie van de *Res Gestae* is *Hauts faits du divin Auguste* van John Scheid (2007). Daarvan heeft ook Alison Cooley (2009) in haar editie van de tekst, met Engelse vertaling en uitvoerig commentaar, dankbaar gebruik gemaakt. In dit themanummer van *Lampas* zijn nieuwe Nederlandse vertalingen van de Latijnse en van de Griekse versie van de *Res Gestae* opgenomen. De vertaler, Vincent Hunink, heeft daarvoor de editie van Cooley als brontekst gebruikt. Alle Nederlandstalige citaten uit de *Res Gestae* in dit themanummer zijn aan Huninks vertaling ontleend.⁴

De *Res Gestae* is in de eerste persoon enkelvoud gesteld en biedt een opsomming van Augustus’ militaire overwinningen, diplomatieke successen en politieke prestaties; van de hem toegekende publieke functies en eerbewijzen; en van de uitgaven die hij ten bate van staat en volk heeft gedaan. De behandelde periode beslaat bijna 57 jaar, van het najaar van 44 v.Chr. (*Res Gestae* 1.1) tot de zomer van 14 n.Chr. (*Res Gestae* 4.4), maar de informatie is thematisch geordend, niet chronologisch. Zo zijn, om een enkel voorbeeld te geven, de capita 22 en 23 gewijd aan door Augustus gegeven spelen, terwijl caput 28 gaat over de kolonies die hij heeft gesticht.

Over de categorisering van de *Res Gestae* in termen van genre en over het doel dat Augustus bij de compositie van de tekst voor ogen stond bestaan uiteenlopende opvattingen.⁵ Onomstreden is de unieke betekenis van de tekst als bron voor de ideologie van het Augusteïsche regime.⁶ Een in dit opzicht cruciale passage is de claim van de *princeps* aan het slot van de *Res Gestae* dat hij na afloop van de burgeroorlogen de normale constitutionele verhoudingen heeft hersteld:

4 De lezer die over een *up to date* tekst van de Latijnse en Griekse versie wil beschikken, moet de boeken van Scheid of Cooley ter hand nemen. Een bruikbare, maar wel enigszins verouderde tekst (zowel van de Latijnse als van de Griekse versie) kan worden geraadpleegd op Bill Thayer’s website Lacus Curtius: penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Augustus/Res_Gestae/home.html.

5 Een overzicht op basis van de literatuur tot de eeuwwisseling biedt Ridley (2003: 25-50); zie ook Scheid (2007: xliii-liii); Cooley (2009: 30-41).

6 Cooley (2009: 2): ‘Above all, the *RGDA* offers an invaluable insight into the political ideology of the Augustan era, in the words of Augustus himself.’

Gedurende mijn zesde en zevende consulaat (28-27 v.Chr.), toen ik een eind had gemaakt aan de burgeroorlogen en met algemene instemming de volledige macht bezat, heb ik alle politieke zeggenschap uit handen gegeven en overgedragen aan de senaat en het Romeinse volk.⁷

De publieke functies die hij sindsdien heeft bekleed betekenden geen inbreuk op de traditionele constitutionele vormen:

Ik heb [...] geen enkel ambt aanvaard dat mij was toegekend in strijd met de Romeinse traditie.⁸

Dat hij leiding kon blijven geven aan de staat was dan ook geen kwestie van buitengewone volmachten, maar van algemene erkenning van zijn uitzonderlijke verdiensten jegens de *res publica*. Senaat en volk brachten deze erkenning tot uitdrukking door de verlening van bevoegdheden en de toekenning van eerbewijzen, die culmineerden in de erenaam ‘Augustus’ (*Res Gestae* 34.2) en de titel *pater patriae* (*Res Gestae* 35.1). Dat is het beeld dat in de *Res Gestae* wordt opgeroepen van Augustus’ positie.

Tweede- en derde-eeuwse geschiedschrijvers als Tacitus en Cassius Dio laten, met de wijsheid achteraf waarmee latere generaties gezegend zijn, van die voorstelling van zaken geen spaan heel. In hun visie kwam het herstel van de constitutionele legaliteit in feite neer op de consolidatie van een autocratisch regime. Maar als we de effectiviteit van de Augusteïsche ideologie willen beoordelen, is de veelgemaakte Velleius Paterculus⁹ – die tijdens de regering van Augustus’ opvolger Tiberius een *Romeinse geschiedenis* schreef – een betrouwbaarder graadmeter dan Tacitus en Cassius Dio. Velleius Paterculus geeft geen blijk van twijfel omtrent het karakter van de staatkundige ordening door Augustus geïntroduceerd na afloop van de burgeroorlogen:

[...] wetten herkregen hun werkingskracht, rechtbanken hun gezag, de senaat zijn verheven uitstraling, en de bevoegdheden van de magistraten werden ingeperkt tot hun traditionele omvang [...] [H]et aloude, gedegen staatsbestel was teruggehaald.¹⁰

De *Res Gestae* confronteert ons dus niet alleen met de wijze waarop de *prin-*

7 *Res Gestae* 34.1: *in consulatu sexto et septimo, postquam bella civilia exstinxeram, per consensum universorum potens rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli.*

8 *Res Gestae* 6.1: [...] *nullum magistratum contra morem maiorum delatum recepi.* Vergelijk ook de herhaaldelijke onderstreping van het collegialiteitsprincipe (*Res Gestae* 6.2; 8.2 en 4; en vooral 34.3), een van de pijlers van de traditionele *libertas*.

9 Vergelijk Syme (1939: 393 noot 1): ‘the fraudulent Velleius’.

10 Velleius Paterculus 2.89.3-4: [...] *restituta vis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas, imperium magistratum ad pristinum redactum modum [...]. Prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata.* Vertaling: Hunink (2011), met kleine aanpassingen in interpunctie en hoofdlettergebruik, nodig omdat we alleen het voor ons doel meest relevante deel van de passage citeren.

ceps zelf zijn regime wenste te presenteren, maar ook met de officiële waarheid van degenen die zich in de nieuwe orde thuis voelden.

2 In dit nummer

De *Res Gestae* is een veelzijdige tekst; aan de verheldering ervan kunnen veel van de disciplines uit ons vakgebied een bijdrage leveren. De tekst stond daarom in 2017 centraal op een OIKOS *Text-in-Context* dag en in 2018 op een nascholingsdag voor docenten in het voortgezet onderwijs. Dit nummer bevat artikelen die gebaseerd zijn op bijdragen aan beide dagen. We hebben ernaar gestreefd de tekst vanuit zoveel mogelijk verschillende invalshoeken te presenteren: archeologisch, epigrafisch, tekstueel en (cultuur-)historisch.

De eerste bijdrage is van Alison Cooley, auteur van het meest recente commentaar op de *Res Gestae* (Cooley 2009). Zij benadrukt het belang van de verschillende contexten waarin de tekst functioneerde. De *Res Gestae* werd voorgelezen in de senaat, aangebracht bij de ingang van het Mausoleum en vormde onderdeel van heiligdommen voor de keizercultus in drie steden in de provincie Galatia. Cooley laat zien hoe al deze contexten van invloed waren op de interpretatie van de *Res Gestae* en bespreekt de aanpassingen waarmee de *Res Gestae* werd gepresenteerd aan de inwoners van Ancyra, Apollonia en Antiochië in Pisidië.

Aard en genre van de tekst zelf vormen het onderwerp van het artikel van Jacqueline Klooster. Ze vergelijkt de *Res Gestae* met ere-inscripties en politieke autobiografieën uit de tijd van Late Republiek. Augustus beheerste, zo demonstreert Klooster, niet alleen de kunst van het regeren, maar ook die van de zelfpromotie.

Zelfrepresentatie is ook onderwerp van de bijdrage van Casper de Jonge, maar dan zelfrepresentatie door middel van retorische stijl. De Jonge beziet de stijl van de Latijnse tekst van de *Res Gestae* vanuit het perspectief van antieke literaire theoretici. Hij laat zien hoe Suetonius' typering van Augustus' stijl als gekenmerkt door *elegantia* en *temperantia* ook van toepassing is op de *Res Gestae*, en dat Augustus met zijn stilistische keuzes aansluit bij zowel Romeinse als Griekse literaire theorieën. De sobere stijl van de *Res Gestae* draagt bij aan de zelfrepresentatie van Augustus als een, in al zijn grootheid, eenvoudig en bescheiden man.

Ook in de structurering van de tekst is de *Res Gestae* sober en overzichtelijk. Suzanne Adema analyseert de linguïstische middelen waarmee de Latijnse tekst gestructureerd is en gaat in op hun bijdrage aan de objectieve en alwetende toon van de *Res Gestae*. Woordvolgorde en lexicale samenhang blijken simpele maar doeltreffende manieren waarop de samenhang van de tekst duidelijk wordt gemaakt. Een analyse van het tijdgebruik geeft inzicht in het

niet-narratieve karakter van de tekst en het temporele standpunt van waaruit de tekst gepresenteerd wordt.

De Griekse tekst van de *Res Gestae* staat centraal in de bijdrage van Rutger Allan. Aan de hand daarvan illustreert hij ontwikkelingen in het Koinè-Grieks aan het begin van de eerste eeuw n.Chr. De Griekse vertaling volgt het Latijn getrouw, maar er zijn ook verschillen. Allan analyseert die verschillen en biedt zo inzicht in de vertaler, in het geïntendeerde publiek van de Griekse versie en in hun blik op de wereld.

Jaap-Jan Flinterman bekijkt de tekst, en dan met name de eerste twee capitula, vanuit een historische invalshoek. Flinterman vergelijkt Augustus' versie van het begin van zijn politieke carrière met wat bekend is uit andere bronnen en laat zien hoe de auteur systematisch informatie verzwijgt of verdraait. Het door Augustus gecreëerde beeld van zijn optreden in de jaren 44 en 43 v.Chr. strookte met de ideologie van het Augusteïsche regime als een leiderschap dat beantwoordde aan de hoogste eisen van constitutionele correctheid en dat gebaseerd was op een consensus die wortelde in algemene erkenning van de buitengewone verdiensten van de *princeps*.

De ruimtelijke context van de inscriptie in Rome wordt besproken in de bijdragen van David Rijser en van Stephan Mols en Jan Willem Drijvers. David Rijser betoogt dat voor een juist begrip van de *Res Gestae* de architectonische setting van de inscriptie, die was aangebracht op twee bronzen zuilen of tafels voor het Mausoleum, op het Marsveld, van essentieel belang is. Op dat Marsveld verrezen onder Augustus verschillende monumentale bouwwerken die de geest van de nieuwe orde ademen: behalve het Mausoleum waren dat de zonnewijzer, het Pantheon en de Ara Pacis. Rijzers reconstructie is gebaseerd op de prikkelende recente hypothese dat het Mausoleum bekroond werd door een bronzen beeld waarvan de beroemde Augustus van Prima Porta een marmeren kopie is.

Stephan Mols en Jan Willem Drijvers nemen ons in hun didactische rubriek mee naar de huidige staat en situering van het Augusteïsche grafpark en de *Res Gestae*. De *Piazza Augusto Imperatore* is waarschijnlijk een vast onderdeel van veel Romereizen en de wandeling die ze beschrijven biedt stof voor een bespreking ter plekke van niet alleen het Mausoleum en de Ara Pacis, maar ook van diverse reliëfs en mozaïeken die onder Mussolini zijn aangebracht en die het fascistische regime verbinden met het principaat van Augustus.

Vincent Hunink heeft voor dit themanummer zowel de Latijnse als de Griekse tekst van de *Res Gestae* vertaald. Dankzij hem zijn er nu nieuwe Nederlandse vertalingen beschikbaar, gemaakt op basis van de meest recente kritische editie. In de vertalingen worden de verschillen tussen de Latijnse en de Griekse versie van de *Res Gestae* zichtbaar, en bij de vertaling van de Latijnse tekst heeft Hunink ernaar gestreefd rekening te houden met de woordvolgorde in de brontekst. Daardoor kan de lezer ook in de vertaling de door de

auteur gelegde accenten onderkennen.

Ten slotte willen we Bert Brouwenstijn van de Vrije Universiteit en René Reijnen van de Radboud Universiteit in Nijmegen bedanken voor de plattegronden die ze speciaal voor dit themanummer hebben vervaardigd.

3 Octavius, Octavianus, Augustus of Caesar

Wie een themanummer redigeert waarin Augustus centraal staat ontkomt niet aan keuzes inzake de naam van de hoofdpersoon. Dankzij de adoptie bij testament door Julius Caesar kon C. Octavius, de kleinzoon van de zuster van de dictator, zich sinds 44 v.Chr. Gaius Julius Caesar noemen; het extra *cognomen* Octavianus, dat naar zijn geboorte in de *gens Octavia* verwees, liet hij zelf consequent weg, en in onze bronnen wordt hij vrijwel altijd ‘Caesar’ genoemd. Oudhistorici duiden hem, om verwarring met zijn adoptiefvader te voorkomen, tot 27 v.Chr. gewoonlijk aan als Octavianus; vanaf 27 wordt dan de in dat jaar door de senaat verleende erenaam ‘Augustus’ gebruikt. Wij hebben onze auteurs gevraagd die conventie te volgen, maar waar ‘Octavianus’ in geciteerde bronnen ‘Caesar’ wordt genoemd, is die naam gehandhaafd.

GLTC, Universiteit van Amsterdam
 Turfdraagsterpad 9
 1012 XT Amsterdam
 s.m.adema@uva.nl

Faculteit der Geesteswetenschappen, Vrije Universiteit
 De Boelelaan 1105
 1081 HV Amsterdam
 j.j.flinterman@vu.nl

Bibliografie

- Cooley, A.E. 2009. *Res Gestae Divi Augusti. Text, translation, and commentary*, Cambridge.
 Hengst, D. den. 1996. *Suetonius. Keizers van Rome*, Amsterdam.
 Hunink, V. 2011. *Velleius Paterculus. Van Troje tot Tiberius. De geschiedenis van Rome*, Amsterdam.
 Mommsen, T. 1887. ‘Der Rechenschaftsbericht des Augustus’, *Historische Zeitschrift* 57, 385–397.
 Ridley, R.T. 2003. *The Emperor’s Retrospect. Augustus’ Res Gestae in epigraphy, historiography and commentary*, Leuven/Dudley MA.
 Scheid, J. 2007. *Res Gestae Divi Augusti. Hauts faits du divin Auguste*, Parijs.
 Syme, R. 1939. *The Roman Revolution*, Oxford.

SUZANNE ADEMA EN JAAP-JAN FLINTERMAN	Van de gastredactie	233
VINCENT HUNINK vertaling	Augustus, <i>Mijn wapenfeiten</i>	239
VINCENT HUNINK vertaling	Augustus, <i>Mijn wapenfeiten</i> (Griekse versie)	251
ALISON E. COOLEY	The <i>Res Gestae</i> in its provincial contexts	262
DAVID RIJSER	Het woord bij de daden De <i>Res Gestae Divi Augusti</i> in monumentale context	276
JAQUELINE KLOOSTER	De <i>Res Gestae</i> en de politieke autobiografie van de Late Republiek	291
SUZANNE ADEMA	Alwetend en objectief De presentatie en structuur van de <i>Res Gestae</i> van Augustus	305
CASPER DE JONGE	De sobere stijl van Augustus Retorica, politiek en zelfrepresentatie	320
RUTGER ALLAN	Πράξεις τε καὶ δωρεὰ Σεβαστοῦ θεοῦ De Griekse vertaling van de <i>Res Gestae Divi Augusti</i>	335
JAAP-JAN FLINTERMAN	Het selectieve geheugen van de vader des vaderlands 44-43 v.Chr. in de <i>Res Gestae</i>	349
	KLEURKATERN	361
	Didactische rubriek	
JAN WILLEM DRIJVERS EN STEPHAN MOLS	Van Obelisk naar Mausoleum Een wandeling over het Marsveld met Augustus en Mussolini	377

